

שלושה תוואים אל התהום

מאמר שני

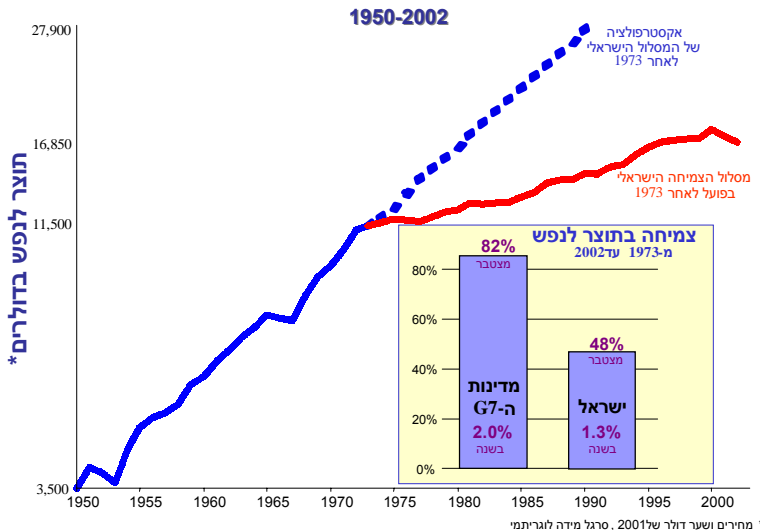
מאת דן בן-דוד

מדינת ישראל ניצבת מול מספר בעיות מרכזיות בתחום הכלכלי-חברתי שאמנם הוחרפו מאוד בשנים האחרונות, אך מדובר במגמות הנמדדות לא בשנים בודדות – אלא בעשורים שלמים ברציפות. את מילות המפתח כולנו מכירים: צמיחה, אבטלה, עוני, אי-שוויון, והוצאות רווחה. מה שפחות ידוע הינם מימדי התופעות – ומה שמדאיג עוד יותר, מידת החרפתם המתמדת מאז שנות השבעים. שנת המפנה היתה 1973. ברב המדינות המערביות חל מפנה באותה תקופה. ההבדל בנינו לבינן הוא במינון. רב מדינות המערב עברו לתוואים ברי קיימא בריאים. אנו עברנו לתוואים המובילים אל התהום – אם לא נצליח להיחלץ מהקיבעון המחשבתי והתפישתי שבו אנו שרויים מאז שנות השבעים. עד כמה מוצקים התוואים? הם שרדו מלחמות, אינפלציה ועליה מחו"ל. בשני המקרים האחרונים, מדובר בהיקפים שהעולם המערבי לא הכיר מאז מלחמת העולם השנייה. אך כל אלה התבטאו בתנודות סביב התוואים ולא בשינויי מגמה. יציבות התוואים, על אף כל מה שעברנו, נותנת תחושה שהם חקוקים באבן ושגורלנו בידי שמים. לא יכול להיות דבר מסוכן יותר, ורחוק יותר מהמציאות. איך נראים שלושת התוואים אל התהום?

1. צמיחה

בשנים 1950 עד 1972, גדל התוצר לנפש בישראל – שהוא המדד המקובל למדידת רמת חיים – ביותר מ-5% בשנה, אחד משיעורי הצמיחה הגבוהים בעולם. הפער בין מדינת ישראל למדינות המובילות הלך ונסגר בקצב מהיר. מאז 1973, הכל נראה אחרת. מסלול הצמיחה התלול מאוד שאפיין את הצמיחה הגבוהה במדינה בשנים 1950-1972 הפך לאחד השטוחים במערב. בתקופה שרמת החיים במדינות ה-G7 (7 המדינות המערביות המובילות) עלתה ב-48%, רמת החיים בארץ עלתה ב-2.0% בלבד. כלומר, במקום להמשיך ולסגור את פער ההכנסות עם המדינות המובילות, אנו נסוגים לאחור במונחים יחסיים מאז 1973.

מסלול הצמיחה של ישראל 1950-2002

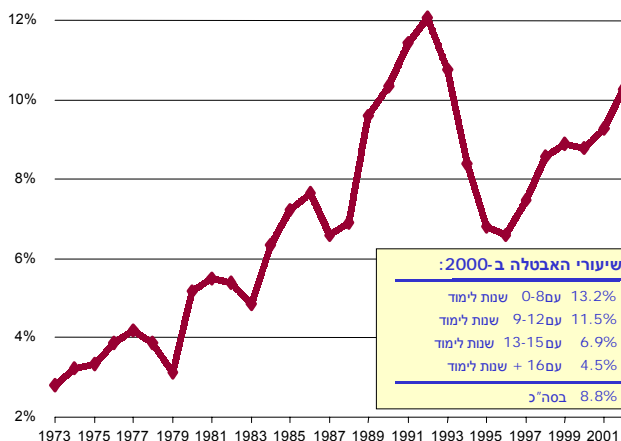

מקור: בן-דוד ופאפל (1998) Review of Economics and Statistics. עיבוד נתוני הלמ"ס וה-OECD.

המפתח העיקרי לשיפור ברמת החיים הינו בשיפורים טכנולוגיים, כלומר שיפור באיכות גורמי הייצור וכן שיפור בשיטות השימוש בהם. כאן ישראל בבעיה. במהלך העשורים האחרונים, על אף הגידול הניכר בהוצאות הציבוריות, סדרי העדיפויות הלאומיים גרמו להזנחה ניכרת בתשתיות הפיזיות והאנושיות של המדינה – שהינן אלמנטים מרכזיים בתהליך של קידמה טכנולוגית.

בבעיה. במהלך העשורים האחרונים, על אף הגידול הניכר בהוצאות הציבוריות, סדרי העדיפויות

שיעורי האבטלה, 1973-2002

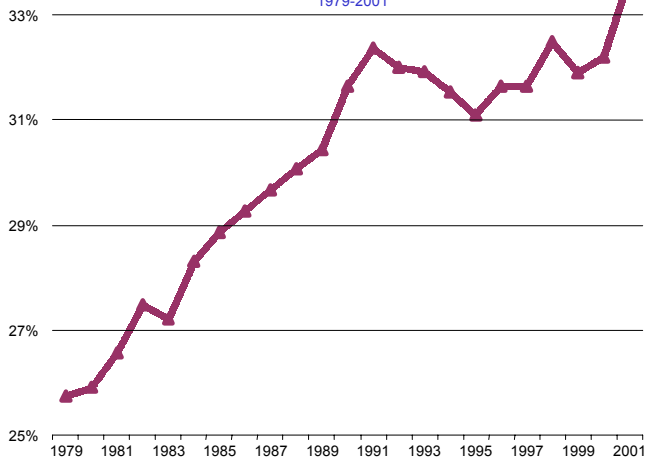
מקור: דן בן-דוד, אוניברסיטת תל-אביב, נתונים מהלמ"ס ובנק ישראל

2. אבטלה

מלבד בועת האבטלה הקשורה לעליה הגדולה בראשית שנות התשעים, חלה עליה מתמדת בשיעורי האבטלה מאז 1973 ועד היום. הבעיה העיקרית, ההולכת ומחריפה, היא אצל מי שהשכלתו נמוכה. משק מודרני, פתוח ותחרותי צריך יותר ויותר ידיים משכילות ומיומנות – ופחות ידיים לא-מיומנות. זו בעיה הקיימת בכל מדינות המערב, אך היא חריפה במיוחד בישראל. אם אין די בצורך ההולך ופוחת, במונחים יחסיים, לאנשים בעלי השכלה נמוכה, מייבאת ישראל מאות אלפי אנשים נוספים בעלי תכונות דומות ובעיית האבטלה רק הולכת ומחריפה.

אחוז המשפחות בישראל מתחת לקו העוני על פי הכנסתן ברוטו*

1979-2001

* לפי תשלומי העברה ומיסים ישירים.
מקור: ד"ר בן-דוד, אוניברסיטת תל-אביב.
סדרה 'שנה וע' 1997 מותאמת לסדרה החדשה הסוללת עצמיים.
עיבוד נתוני המוסד לביטוח לאומי

3. הפער הגדל בין עוני ברוטו ועוני בנטו

ככל שיותר אנשים בעלי מיומנות נמוכה אינם עובדים, אז גדלים הסיכויים שהם יהפכו לעניים. אך הדיון הציבורי בישראל מחטיא את הבעיה המרכזית.

אחד המאפיינים החשובים ביותר של מדינה נאורה הוא הסיוע שהיא נותנת לחלשים שלה. תשלומי הרווחה מהווים נדבך מרכזי בסיוע זה. ככל שהסיוע גדל, ניתן להקטין עוד יותר את אחוז המשפחות החיות מתחת לקו העוני על פי הכנסתן נטו, כלומר, אחרי מסים ותשלומי העברה. אך בזמן שרוצים למנוע גידול בעוני בהכנסות נטו, הולך וגדל שיעור העוני בהכנסות ברוטו, כלומר לפני שמערכת הרווחה נכנסת לפעולה. כפי שניתן לראות בדיאגרמה, אחוז המשפחות שהיו חיות מתחת לקו העוני אילולה הסיוע ציבורי – כלומר על פי הכנסתן ברוטו – הולך וגדל בהתמדה מאז שנות השבעים. אם פעם קצת

יותר מרבע מהמשפחות בישראל היו חיות מתחת לקו העוני, היום מדובר על יותר משליש, והאחוז עולה בהתמדה. מצד שני, אחוז המשפחות החיות היום מתחת לקו העוני על פי הכנסתן נטו – כששית מהמשפחות – דומה למצב שהיה בסוף שנות השבעים.

מה הבעיה? החברה קובעת שיעור עוני מקסימלי בהכנסות נטו – וטוב שכך – אך אינה מצליחה למנוע גידול מתמיד בשיעור העוני בהכנסות ברוטו, שהוא שורש הבעיה. התוצאה היא שאחוז המשפחות הנזקקות לסיוע כדי לשמור את אפן מעל לקו העוני הולך ותופח. תלות זו מהווה מצוקה הולכת וגוברת שמימדיה החברתיים ומימונה הכלכלי אינם ברי קיימא. תמונה דומה מתקבלת כאשר בוחנים את אי-השוויון בהכנסות ברוטו לעומת אי-השוויון בהכנסות נטו.

האיום הראשון

שלושת התוואים קשורים זה בזה. במדינת ישראל, חלק הולך וגדל של החברה אינו מסוגל להתמודד בהצלחה במשק מודרני שהינו תחרותי ופתוח. תוואי האבטלה משקף זאת ותוואי העוני והצמיחה נגזרים ממנו. זהו איום על חוסנה החברתי-כלכלי של המדינה שעליו מבוסס חוסנה הבטחוני. השלכות האיום הן שתיים.

ראשית, אי-שילובו של אחוז הולך וגדל של החברה מתבטא ביכולת לאומית ירודה בקליטה, יישום ופיתוח של טכנולוגיות חדשות – והכוונה אינה רק לסקטור ההייטק. כל ענפי המשק המתחרים עם חברות זרות, בין אם בחו"ל כיצוא או בארץ מול יבוא, חייבים להימצא במעטפת הטכנולוגית בתחומם. ככל שהמדינה אינה מנצלת את מלוא הפוטנציאל האנושי הטמון בה, המצב דומה למנוע הרץ על פחות ופחות צילינדרים. בסוף, כוחו לא יספיק לסחוב את משקלו. לא במקרה נמצא המשק על תוואי הצמיחה הנוכחי מאז שנות השבעים.

שנית, אי-שילוב אחוז הולך וגדל של החברה מתבטא בגידול מתמיד בעוני ובאי-שוויון בהכנסות ברוטו, מה שמחייב גידול מתמיד בתשלומי רווחה כדי למנוע גידול מקביל בעוני ובאי-שוויון בהכנסות נטו. את תשלומי הרווחה מממנים על ידי מסים. ככל שנטל המס כבד יותר, יורד התמריץ להשקיע ולעבוד – וזה פוגע בצמיחה, מה שמחליש את יכולת המדינה לעמוד בתשלומי הרווחה הגדלים. אך הגברת הנטל הכלכלי ללא פתרון שורש בבעיה המרכזית אינו מונע המשך הגידול המתמיד בעוני ובאי-שוויון בהכנסות ברוטו, וזה מגביר עוד יותר את הנטל וממשיך את הפגיעה בצמיחה. ישראל אינה מצליחה לצאת מהסחרור הזה כבר זמן רב. אך זהו סחרור גובר שלא ניתן יהיה לשאת לנצח, עם כל המשתמע מכך על חוסנה העתידי של המדינה.

רמז למצפה לנו ניתן לקבל מחיבור מספר עובדות. כ-80% מהגברים החרדים והנשים הערביות בגיל העבודה כלל אינם מחפשים עבודה. למרביתם לא ניתנו כלים הכרחיים למציאת עבודה, והמדינה מעניקה די סיוע כדי לאפשר להם לבחור באי-עבודה כדרך חיים. היום, קבוצות אלה הינן בסדרי גודל שניתן עדיין לממן דרך חיים זו – אם כי, בקושי רב. אך לפי נייר עבודה שהכינה קבוצה בראשות ד"ר צבי צמרת לפני כשנה וחצי, מחצית מהילדים בכיתה א' היום לומדים במערכת החרדית או הערבית.

הכתובת על הקיר. האוכלוסיה הנזקקת אינה מקבלת את הכלים להתמודדות בשוק העבודה, והיא גדלה בקצב מהיר בהרבה מהאוכלוסיה שמממנת אותה. חוקים שקשה היום להעביר באופן דמוקרטי לשינוי התוואים יהיו בלתי-אפשריים להעברה בעוד דור או שניים.

האיום השני

סדר העדיפויות הלאומי הקיים הופך, בקצב גובר, לסיכון קיומי למדינת ישראל. התשתיות הפיזיות והאנושיות דורשות משאבים רבים כדי שניתן יהיה לשנות את כיוון התוואים הכלכליים-חברתיים, אך מאין יבוא הכסף?

עד היום, הופנו כספי ציבור רבים כדי לאפשר לאוכלוסיה לא מבוטלת לבחור אי-עבודה כדרך חיים. כספים רבים הופנו לבניה, לתחזוקה ולשמירה על אזורים שלמים שלא יוכלו להוות בעתיד חלק ממדינה יהודית-דמוקרטית. כספים רבים הופנו לאוכלוסיות אמידות: למעלה ממיליארד ש"ח בשנה, לדוגמא, כקצבאות ילדים לשלושת העשירונים העליונים. התפשטנו יתר על המידה ברצוננו לספק כל רצון ומשאלת לב ולא נותר כסף לצרכים האמיתיים של המדינה.

דירוג מדינות אירופיות לפי מחקר כלכלי בכתבי עת מובילים

כמות פרסומים ממוצעת לאיש סגל*
(אנגליה=100)

1	ישראל	396
2	אנגליה	100
3	צרפת	79
4	אירלנד	79
5	בלגיה	57
6	שווייץ	46
7	שבדיה	43
8	תורכיה	39
9	גרמניה	36
10	אוסטריה	32
11	הולנד	32
12	איטליה	32
13	נורבגיה	32
14	ספרד	25
15	דנמרק	21
16	פינלנד	11
17	יוון	7
18	פורטוגל	4

* מספר דפים ממוצע לאיש סגל אשר התפרסמו ב-8 כתבי העת הכלכליים המובילים בעולם.

מקור: דן בן-דוד, אוניברסיטת תל-אביב
Combes & Linnemer (2003) עיבוד נתוני

המסר כאן אינו של יאוש וחוסר אונים, אלא של התראה ותקווה. מיקומם וכיוונם של התוואים הכלכליים-חברתיים עליהם נמצאת מדינת ישראל תלויים בנו. אין עוד מדינה בעולם עם שיעורי צמיחה, אבטלה, עוני ואי-שוויון כה בעייתיים, הנמשכים תקופה כל כך ארוכה – שהינה גם בעלת מוסדות ציבוריים ופרטיים הנמצאים במעטפת הידע בתחומים כה מרכזיים למשיכת החברה והמדינה לתוואים חדשים ובריאים יותר.

בראש פירמידת ההון האנושי בארץ נמצאות אוניברסיטאות מהשורה הראשונה בעולם – גם כמוסדות מחקר ויצירת ידע, וגם כמכונני הכשרת דור העתיד. בתחומים מסוימים, מדובר במחלקות שהינן הטובות בעולם מחוץ לארה"ב. בתחום הכלכלה, למשל, היבול המחקרי הממוצע לאיש סגל הינו קרוב לפי ארבע מהמדינה השנייה, אנגליה – ואין זו הדוגמא היחידה למצוינות אקדמית בארץ. כל זה נעשה כאשר לאוניברסיטאות מגיע היום רק חלק מהנוער המוכשר ביותר של ישראל כתוצאה מחינוך כושל ולא-שוויוני מהגן עד סוף תיכון.

במגזר הפרטי, סקטור ההייטק הישראלי משלב מקוריות, דמיון ויכולת אלתור בתחומים שרק ילכו ויתפתחו בעתיד. הרי חומרה ותוכנה הופכים למרכיבי יסוד בכל ענפי היצור, והקידמה הטכנולוגית בעולם כולו ניזונה מהתפתחויות בסקטור זה – מה שמבטיח מגמת גידול בביקוש למוצרי הענף, על אף הטלטלה הקשה שהוא עובר כעת.

הבעיה אינה ביכולת הטמונה בעם ישראל, אלא בסדרי העדיפויות שלנו. סדר העדיפויות הקיים משקף יעדים לאומיים שאינם ברי קיימא. ניתן – עדיין – לשנות כיוון.